

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

МАЛИХІН АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 371.381:37.034

**ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ
НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ**

13.00.02 – теорія та методика трудового навчання

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ–2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Бердянському державному педагогічному інституті ім.П.Д.Осипенко, Міністерство освіти і науки України, м.Бердянськ.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент

Худяков Олександр Олександрович, Бердянський державний педагогічний інститут ім.П.Д.Осипенко, доцент кафедри педагогіки і психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,

Волощук Іван Степанович,

Інститут педагогіки АПН України, м.Київ, завідувач лабораторії сільської школи;

кандидат педагогічних наук,

Павх Стефанія Петрівна, Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м.Тернопіль, викладач кафедри трудового навчання.

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний університет

ім. М. Коцюбинського, кафедра методики трудового навчання, Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця.

Захист відбудеться “14” листопада 2000р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.05 в Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України (01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова (01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий “ 15 ” вересня 2000 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Захарченко Р.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У Законі України “Про освіту”, Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)”, Концепції національного виховання наголошується на те, що соціальні зміни, які відбуваються у нашому суспільстві, і особливо створення суверенної Української держави, висунули комплекс теоретичних і практичних проблем формування людської особистості. У Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” визначені першочергові вимоги до людського фактора, підкреслена гострота проблеми формування таких моральних якостей, як патріотизм, працьовитість, чесність, гуманність, дисциплінованість, здатність будувати свою поведінку відповідно до норм і принципів, що склалися в цивілізованому суспільстві.

Важливе місце у моральному вихованні особистості належить праці. Праця, як зазначав В.О.Сухомлинський, категорія моральна. В значній мірі завдання морального виховання вирішуються на уроках трудового навчання, де формуються такі моральні якості особистості як працьовитість, відповідальність, старанність, дисциплінованість. Але ефективно виховання моральних якостей не можливе без виховання моральної свідомості. Як свідчить досвід, не всі вчителі трудового навчання з належною увагою ставляться до цього аспекту своєї практичної діяльності. Непоодинокі факти надто низької результативності уроків трудового навчання в аспекті вирішення завдань морального виховання якраз і пояснюється тим, що не всі вчителі володіють методикою виховання моральної свідомості.

Значний внесок у вирішення проблеми впливу моральної свідомості на поведінку зробили класики української педагогіки А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський.

Проблема виховання моральної свідомості була і залишається об’єктом пильної уваги як науковців, так і вчителів. У працях філософів, психологів та педагогів розкриваються різні аспекти проблеми, а саме: філософський (О.Г.Дробницький, О.Г.Спіркін, А.І.Титаренко, Д.С.Шимановський), психологічний (І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Л.С.Виготський, В.К.Демиденко, О.М.Леонт’єв, С.Л.Рубінштейн), педагогічний (О.В.Бондаревська, Є.П.Козлов, І.Л.Краснобаєв, О.Д.Калініна, Т.Є.Коннікова, О.І.Рута)

Проблемі виховання моральної свідомості або її окремих складових присвячені численні дослідження, в яких вивчаються моральна оцінка та оцінні моральні міркування (С.Ангелов, В.О.Василенко, О.Г.Глушенко, Т.В.Драгунова, В.Н.Мясищев, Н.Є.Фокіна та ін.), розкриваються закономірності формування моральних знань (О.С.Богданова, О.Д.Калініна, І.Л.Краснобаєв, Н.О.Менчинська, А.Є.Ситникова, Л.І.Рувинський та ін.), досліджуються особливості формування та розвитку переконань (М.Й.Боришевський, А.І.Донцова, І.Л.Краснобаєв, Н.О.Менчинська та ін.), вивчаються стійкі форми та мотиви

поведінки особистості (М.І.Бобнева, Л.І.Божович, В.А.Зосимовський, Т.Є.Коннікова, С.Л.Рубінштейн, Л.С.Славіна, В.А.Чудновський, С.Г.Якобсон та ін.)

Окремі аспекти проблеми виховання моральної свідомості учнів у процесі трудового навчання, суспільно корисної та продуктивної праці розглядаються багатьма авторами, а саме: вплив суспільно корисної праці на єдність моральних знань і моральної поведінки (Л.Ю.Гордін, В.С.Гурін, А.І.Малащенко), вплив продуктивної праці на формування моральних ідеалів, переконань (І.Д.Аванесян, Т.С.Буторіна, Т.М.Мальковська), виховання національної самосвідомості, як складової моральної свідомості на уроках праці (Р.О.Захарченко, В.К.Сидоренко, Д.О.Тхоржевський), розвиток моральних ставлень під час продуктивної праці (І.Д.Бех, М.В.Левківський), вплив колективної праці на розвиток моральної свідомості (М.Г.Тайчинов).

Проблемі моральної свідомості присвячені дослідження багатьох зарубіжних вчених: Л.Колберга, Ж.Піаже, Е.Шпрангера, Е.Штерна та ін.

Вивчення теоретичного і практичного стану проблеми дозволяє зробити висновок, що в результаті психолого-педагогічних досліджень були розроблені певні шляхи та засоби виховання моральної свідомості учнів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу та у позакласній виховній роботі, в процесі суспільно корисної праці. Разом з тим значна частина досліджень припадає на старший шкільний вік, увага більшості науковців зосереджується в основному на різних видах позакласної виховної роботи з виховання моральної свідомості, в той час, як одним із визначальних факторів вирішення цієї проблеми є навчальна трудова діяльність учнів на уроці. Крім цього в дослідженнях не знайшла відповідного відображення загальна характеристика процесу виховання моральної свідомості на уроках праці.

Таким чином, можна констатувати, що рівень теоретичного висвітлення та методичного забезпечення даної проблеми на сьогоднішній день є ще недостатнім.

Зважаючи на нерозробленість проблеми, її актуальність, ми визначили **тему** дослідження: **"Виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках трудового навчання"**.

Наше дослідження спрямоване на удосконалення процесу виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках праці.

Об'єкт дослідження: навчально-виховна робота в 5-7 класах на уроках трудового навчання.

Предмет дослідження: процес виховання моральної свідомості підлітків на уроках трудового навчання.

Мета: розробити і педагогічно обґрунтувати методику виховання моральної свідомості підлітків на уроках праці.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективність виховання моральної свідомості підлітків на уроках праці буде залежати від організації та змісту навчально-виховного процесу уроків трудового навчання у 5-7 класах, організації колективних форм навчальної праці учнів на уроці, активізації навчальної діяльності учнів на уроках трудового навчання, цілеспрямованого навчання планувати, організовувати навчальну працю на уроці, від навичок самоконтролю, використання різноманітних дидактичних засобів навчання, посилення виховної функції уроків трудового навчання.

Виходячи з предмета, мети і гіпотези дослідження, були поставлені такі **завдання**:

- вивчити стан проблеми в теорії і практиці сучасної школи;
- виявити і обґрунтувати ефективні шляхи і засоби виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів;
- розробити та експериментально перевірити методiku виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках праці.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання; його принципи: принцип системності і детермінізму (Ю.К.Бабанський, О.Г.Дробницький, В.Т.Єфімов, О.В.Скрипченко), принцип єдності свідомості і діяльності (Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн). Положення філософії, психології, педагогіки про систему суб'єкт-об'єктних зв'язків: людина, перетворюючи об'єктивний світ, завжди включається в складну систему зв'язків та взаємовідносин з іншими людьми (І.Д.Бех, В.К.Демиденко, О.В.Зосимовський, В.М.Мясищев, О.Г.Спіркін та ін.), положення про роль трудової діяльності у розвитку людини і її становлення як особистості (К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, Г.С.Костюк, І.Д.Бех, В.Є.Гурін, Д.О.Тхоржевський, В.І.Петрова та ін.). Важливе методологічне значення для розроблення досліджуваної проблеми мають такі документи: Закон України "Про Освіту", Державна національна програма "Освіта (Україна ХХІ століття)", Концепція національного виховання, в яких знайшли відображення питання демократизації всіх аспектів сучасного суспільства і системи національного виховання.

Для перевірки висунутої гіпотези й вирішення поставлених завдань була розроблена програма дослідження, яка включала такі **методи дослідження**:

- **теоретичні методи**: аналіз, зіставлення, узагальнення даних дослідження на основі вивчення філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури, навчальних програм, підручників з трудового навчання, моделювання;

- **емпіричні методи**: вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду вчителів трудового навчання; спостереження, анкетування, бесіди з вчителями та учнями; вивчення результатів діяльності школярів; педагогічний експеримент в констатуючій

та формуючій формах; статистичні та математичні методи обробки дослідження, обробка отриманих даних експериментів з допомогою ЕОМ.

Педагогічний експеримент, як провідний метод дослідження, проводився на базі загальноосвітніх шкіл різних типів Донецької області (ЗОШ №2 м.Ялта), Запорізької області (ЗОШ №7, ЗОШ №10 м. Бердянська, Андровської середньої школи Бердянського району, середньої школи с.Кінські Роздори Пологівського району), Дніпропетровської області (ЗОШ №2 м.Синельниково). Безпосередньо під керівництвом автора формуючий експеримент проводився в ЗОШ №7 та ЗОШ №10 м.Бердянська.

Дослідження проводилось у *три етапи*.

На *першому етапі* (1993-1995) здійснено теоретичний аналіз проблеми виховання моральної свідомості учнів; вивчено стан досліджуваної проблеми у масовому педагогічному досвіді; проведено констатуючий експеримент з метою визначення рівня вихованості моральної свідомості учнів 5-7 класів.

На *другому етапі* (1995 – 1998) проводився формуючий експеримент в експериментальних класах, в процесі якого розроблялась і корегувалась методика виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів, з подальшим аналізом одержаних результатів і узагальнення їх. У процесі дослідно-експериментальної роботи були визначені педагогічні умови виховання моральної свідомості учнів на уроках трудового навчання.

На *третьому (узагальнюючому) етапі* дослідження (1998 – 2000), з метою виявлення впливу експериментальної методики на рівень вихованості моральної свідомості учнів, був проведений контрольний зріз з наступним аналізом та узагальненням результатів формуючого експерименту. Ефективність розробленої експериментальної програми перевірялась шляхом зіставлення результатів експериментальних зрізів на різних етапах дослідної роботи в експериментальних та контрольних класах. Це дозволило зробити відповідні висновки, оцінити результати експериментальної роботи в цілому, розробити рекомендації щодо впровадження результатів дослідження в практику загальноосвітньої школи.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні сутності, змісту та мети процесу виховання моральної свідомості учнів на уроках праці, що являє собою теоретичну базу для організації роботи з морального виховання молодших підлітків на уроках трудового навчання; в обґрунтуванні умов виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках праці; у розробці і експериментальній перевірці методики виховання моральної свідомості учнів. Дістали також подальшого розвитку форми, методи і засоби інших аспектів навчально-виховної роботи на уроках трудового навчання.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що уточнено структуру моральної свідомості та місце в ній окремих її компонентів; обґрунтовані умови впливу праці на

моральний розвиток особистості; визначена доцільність поділу навчального матеріалу за інформаційно-навчальними блоками для ефективної організації навчально-виховної роботи; обґрунтована доцільність використання дидактичних засобів у вирішенні завдань виховання моральної свідомості молодших підлітків на уроках праці.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що у дисертації запропоновані методичні рекомендації з виховання моральної свідомості учнів. Система карток-завдань, що була розроблена і використовувалася автором під час педагогічного експерименту, може бути використана вчителями трудового навчання з метою підвищення ефективності уроків праці.

Отримані результати і висновки впроваджені в практичну діяльність загальноосвітніх шкіл Запорізької та інших областей. Результати проведеного дослідження широко використовуються при підготовці до професійної діяльності майбутніх вчителів трудового навчання.

Вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження; адекватністю логіки дослідження його меті, предмету і завданням; повнотою одержаних дослідницьких матеріалів; застосуванням сучасних статистичних методів обробки одержаних даних; результатами дослідно-експериментальної роботи у загальноосвітній школі.

На захист виносяться:

1. Положення щодо складної структури моральної свідомості учнів 5-7 класів, яка включає когнітивний, світоглядницький, поведінковий та емоційний компоненти, що формуються в навчальній трудовій діяльності.

2. Модель процесу виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках трудового навчання, що створює оптимальні умови для поетапного виховання моральної свідомості учнів.

3. Методика виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках трудового навчання, що спирається на інтелектуальний розвиток учнів в процесі використання проблемно-пошукових методів навчання та формування загальнотрудових навичок.

Особистий внесок здобувача полягає: в розробці методики виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках трудового навчання, у здійсненні експериментальної перевірки та аналізу результативності даного дослідження.

Апробація роботи. Впровадження результатів дослідження здійснювалось в процесі дослідної роботи на базі загальноосвітніх шкіл Донецької області (ЗОШ №2 м.Ялта), Запорізької області (ЗОШ №7, ЗОШ №10 м. Бердянська, Андрівської середньої школи Бердянського району, середньої школи с.Кінські Роздори Пологівського району), Дніпропетровської області (ЗОШ №2 м.Синельниково).

Основні положення дисертації були викладені та обговорені:

- на методичних об'єднаннях і семінарах учителів м.Бердянська та Бердянського району (жовтень 1996, травень 1997, січень 1998р., серпень 1999р, березень 2000р.);
- на засіданнях кафедри педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного інституту (1994-1999р.р).
- на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми гуманізації навчально-виховного процесу у педагогічній практиці української школи”(м.Кривий Ріг, 1996), на Міжнародній конференції “Психологічна служба школи: минуле, сучасне, майбутнє” (м. Тернопіль,1996), на Міжнародній конференції ”Соціально-педогогічні проблеми роботи з молоддю” (м.Запоріжжя, 1997), на Науково-методологічному семінарі “Цінності в освіті і вихованні”(м.Київ, 1997).

Матеріали дослідження використовувались в лекціях, які були прочитані автором для студентів Бердянського державного педагогічного інституту.

Публікації. За темою дослідження опубліковано п'ять праць.

Структура дисертації.

Дисертаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків (обсяг основного тексту - 164 сторінки), списку використаних джерел (233 найменування) та 12 додатків. У роботі наведено 12 рисунків та 25 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження і ступінь її розробленості; визначено об'єкт, предмет, мету та гіпотезу дослідження; сформульовано завдання; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, обґрунтовано достовірність результатів; викладено основні положення дослідження, що виносяться на захист; наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У *першому розділі* “Виховання моральної свідомості як психолого-педагогічна проблема” подаються результати теоретичного аналізу педагогічної та психологічної літератури та аналізується стан виховання моральної свідомості в практиці сучасної загальноосвітньої школи.

У дослідженні під *моральною свідомістю* розуміємо відображення в свідомості людини принципів і норм моралі, які регулюють взаєностосунки людей, їх ставлення до громадських справ, до суспільства. При цьому взаєностосунки та ставлення людини мають характер моральної діяльності. Під *моральною діяльністю*, в контексті дослідження, розуміємо вчинки, що забезпечують моральну (громадську, гуманістичну і колективістську) спрямованість трудового процесу та трудових зусиль особистості підлітка на уроках праці.

Аналіз різних підходів до з'ясування структури моральної свідомості, уможливив визначити такі її основні взаємозв'язані компоненти: когнітивний, світоглядницький, поведінковий, емоційний. У підлітковому віці особливого значення набуває формування когнітивного і поведінкового компонентів моральної свідомості, як таких, що найбільш відчутно впливають на формування моральної поведінки підлітка.

Аналіз психологічних та педагогічних досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів свідчить про значний інтерес науковців до різних аспектів виховання моральної свідомості школярів. Ці дослідження є значним внеском у теорію і практику морального виховання: розроблені певні шляхи та засоби виховання моральної свідомості учнів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу та в позакласній виховній роботі, в процесі виконання суспільно корисної продуктивної праці. Але значна частина досліджень обмежується, по-перше, старшою віковою групою учнів, в той час як моральна свідомість починає активно формуватись з 10-11 років, що обумовлено певним рівнем розвитку самосвідомості й усвідомлення свого "Я" в системі суспільства. По-друге, при формуванні моральної свідомості головна увага приділяється в основному різним видам позаурочної та позакласної виховної роботи, в той час, як одним із факторів, що визначає активність дитини в шкільному віці, є навчальна трудова діяльність на уроці. По-третє, в наукових дослідженнях не знайшла відповідного відображення розробка проблеми ефективних засобів виховання моральної свідомості підлітків та проблеми педагогічного керівництва цим процесом під час навчальної трудової діяльності учнів на уроках праці. Крім цього, вивчення різних підходів до визначення структури моральної свідомості уможливило дійти висновку, що її структура має складну і динамічну структуру.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити основні умови, що забезпечують виховний вплив праці на моральний розвиток особистості. До цих умов ми віднесли: наявність суспільно значущої мети трудової діяльності; організацію колективної трудової діяльності; творчий характер трудової діяльності; формування суспільно значущих мотивів поведінки в процесі трудової діяльності; формування системи моральних понять, знань, моральних ставлень в процесі трудової діяльності; емоційне забарвлення трудової діяльності.

Дотримання цих умов сприяло більш ефективному перебігу процесу виховання моральної свідомості учнів на уроках праці.

Дослідження рівня вихованості моральної свідомості спиралося на визначення рівня моральних знань і характеру моральних ставлень підлітків.

Вирішення цих завдань здійснювалося в процесі з'ясування рівней сформованості когнітивного та поведінкового компонентів моральної свідомості.

Виходячи з одержаних даних, були виділені чотири групи учнів з різним рівнем вихованості моральної свідомості. Під вихованістю моральної свідомості розуміємо властивість особистості, що характеризується рівнем сформованості моральних знань та характером моральних ставлень людини до себе, до оточуючих людей, до суспільства в цілому.

1. *Високий рівень* - учні правильно розуміють сутність моральних якостей, мають високий рівень моральних знань, керуються ними у своїх вчинках і поведінці, і на цій основі у них спостерігаються соціально-позитивні стійкі моральні ставлення.

2. *Середній рівень* - учні не повністю розуміють сутність деяких моральних якостей, мають середній рівень моральних знань, підлітки поводять себе в основному відповідно моральним нормам, характер моральних ставлень ситуативний.

3. *Низький рівень* - учні допускають помилки при визначенні сутності більшості моральних якостей, мають низький рівень моральних знань, у своїй поведінці не керуються моральним прикладом, на цій основі у них виявляються соціально-невизначені моральні ставлення.

4. *Дуже низький рівень* - учні мають дуже низький рівень знань, невірно розуміють сутність моральних якостей, поведінка не відповідає вимогам моралі, при цьому виявляються соціально-негативні моральні ставлення.

Дані про рівні вихованості моральної свідомості учнів 5-7 класів за результатами констатуючого етапу експерименту наведені в табл. 1.

Таблиця 1.

Результати розподілу учнів 5-7 класів за рівнями вихованості моральної свідомості.

Рівні вихованості моральної свідомості підлітків	Кількість учнів, %		
	5 клас	6 клас	7 клас
Високий	8,3	17,6	22,3
Середній	23,4	29,5	31,4
Низький	33,2	28,4	27,6
Дуже низький	35,1	24,5	18,7

Як свідчить констатуючий етап дослідження, для практики трудового навчання характерна стихійна, нецілеспрямована робота з виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів. Такий стан пояснюється недостатністю методичних рекомендацій із виховання моральної свідомості і, передусім, відсутністю раціональної системи дидактичних засобів, форм і методів, які б у повній мірі враховували особливості і можливості організації навчального процесу на уроках праці в 5-7 класах. Завданням вчителя трудового навчання є методична обробка і дидактичне забезпечення вирішення завдань виховання моральної свідомості на уроці, що має знайти відображення в змісті цілей, що формулюються вчителем до уроку: освітніх, виховних і розвивальних.

Дослідження вчених, які проводилися у психолого-педагогічному аспекті проблеми, зробили певний внесок в її вирішення. Але багато питань ще потребують наукової розробки. В зв'язку з тим, що в практиці роботи сучасної школи існують значні труднощі і недоліки в забезпеченні педагогічного керівництва процесом виховання моральної свідомості учнів, організації доцільної навчально-трудової діяльності, збагачення її відповідним змістом та інших актуальних питань, відчувається необхідність в подальшій розробці шляхів її розв'язання.

У другому розділі “Процес та результати виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках трудового навчання” подається характеристика процесу виховання моральної свідомості учнів на уроках трудового навчання, розкривається сутність основних його компонентів (рис.1) та методика виховання моральної свідомості учнів на уроках праці, аналізуються результати формуючого етапу дослідження.

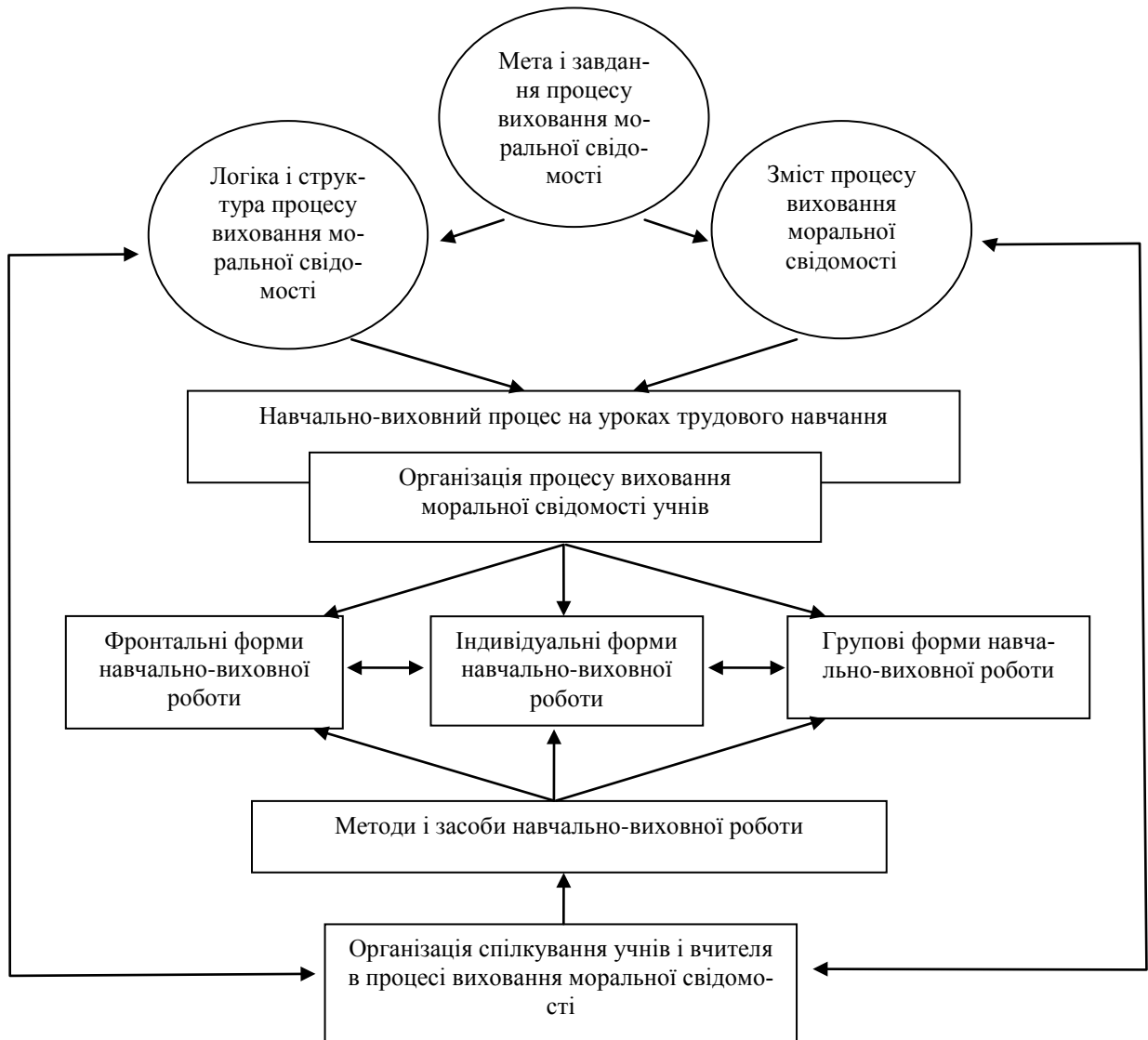

Рис. 1. Основні компоненти процесу виховання моральної свідомості на уроках трудового навчання.

Сутність методики виховання моральної свідомості на уроках трудового навчання полягає в тому, що поряд з систематичною роботою з розвитку загальнотрудових вмінь і навичок та інтелектуальних здібностей учнів здійснюється робота з формування на уроках моральних знань та моральних ставлень у відповідності до можливостей навчального матеріалу, для чого застосовуються спеціальні картки-завдання, створюються проблемні ситуації. З метою емоційного забарвлення процесу виховання моральної свідомості на уроках праці використовуються ігри або ігрові ситуації.

Методика виховання моральної свідомості учнів на уроках трудового навчання включає такі взаємопов'язані напрями:

Перший напрям: формування системи моральних знань (уявлень, понять). Для цього ми використовували вступні бесіди, обговорення ознак моральних якостей, які повинні мати представники тих чи інших професій для того, щоб якісно виконувати виробничі завдання, професійні обов'язки.

Другий напрям: виховання моральних ставлень учнів: для цього експериментальні класи поділялися на окремі бригади. Організація праці у бригадах уможливила формування відповідального ставлення учнів до виконання трудового завдання тому, що результат кожного окремого її члена впливав на кінцевий результат всієї бригади. Становленню моральних стосунків учнів у бригаді сприяла розробка правил спілкування і роботи у групі. Зміст цих правил з класу в клас ускладнювався. Наприклад, для учнів 5 класів були розроблені такі правила:

- не порушуй дисципліну, бо цим ти заважаєш своїм товаришам;
- в разі необхідності підміни свого товариша по бригаді;
- сумлінно виконуй роботу, щоб бригаді не було за тебе соромно;
- надавай допомогу тим, хто її потребує;
- умій радіти успіхам своїх товаришів, не смійся над помилками своїх товаришів.

У правилах для учнів 6 класів вже додавалися вимоги, які характеризували прояв таких ознак моральних якостей, як принциповість, справедливість, відповідальність. Наприклад, принципово стався до порушників трудової дисципліни; будь справедливим, не ображай товаришів. Для учнів сьомих класів ці правила були доповнені вимогами, що характеризують такі ознаки гуманності, як шляхетність, самостійність у судженнях і вчинках; ознаку чесності – безкомпромісність; ознаку дисциплінованості – активну протидію порушникам дисципліни у бригаді. Ці вимоги були сформульовані у такому вигляді:

- умій прощати помилки товаришам, не зосереджуй на них увагу;
- якщо ти вважаєш, що твій товариш з бригади порушує дисципліну і тим самим заважає іншим, чесно і відверто йому про це скажи;

- вмій вислухати справедливі зауваження товаришів;
- підтримуй дисципліну у бригаді, намагайся не допускати порушень трудової дисципліни як зі свого боку, так і з боку товаришів. Своєчасно попереджай порушення правил безпечної праці.

У вироблених правилах фіксувалася система моральних взаємин між підлітками для конкретних умов навчально-трудової діяльності. Таким чином, у бригаді, як у трудовому колективі, діяв статут моральних стосунків, у відповідності з яким підтримувалися або піддавалися корекції дії та взаємини учасників спільної трудової діяльності.

Додержання цих правил учнями і контроль за їх виконанням з боку вчителя сприяли формуванню таких характерних проявів моральних ставлень як взаємодопомога, відповідальність за доручену справу перед іншими.

Третій напрям: Використання спеціальних методів і засобів виховання.

На різних етапах виховання моральної свідомості ми використовували ігрові моменти та ігри, у зміст яких обов'язково вносяться елементи морального виховання.

Застосування рольових ігор на уроках трудового навчання дозволило, по-перше, стимулювати як пізнавальну, так і творчу активність школярів. По-друге, під час гри між учнями відбувається обмін знаннями і наявним практичним досвідом. По-третє, у грі утворюється позитивний емоційний настрій учнів, що сприяє більш ефективному вирішенню поставлених навчально-виховних завдань. По-четверте, за допомогою гри є можливість ліквідувати відірваність на уроці загальнотрудових знань і знань морального характеру від життя, тобто значно підвищити їх значущість, дієвість. По-п'яте, рольова гра в значній мірі сприяє формуванню моральних стосунків, оскільки вона передбачає колективне обговорення і вирішення проблеми. На проведених таким чином уроках праці найбільш яскраво проявлялись моральні якості особистості кожного учня, особливості взаємостосунків як між членами бригади, так і між бригадами. Крім цього, при використанні рольових ігор швидко діяв зворотній зв'язок у системі "учень-вчитель".

Четвертий напрям: Використання спеціальних карток-завдань, у яких поєднувалися завдання загальнотехнічного, загальнотрудового характеру і завдання, що містять в собі моральний заряд.

Застосування карток-завдань допомагало активізувати і організувати навчально-пізнавальну діяльність учнів, а також полегшувало роботу вчителя з інструктування учнів і з контролю за ходом навчально-виховного процесу.

Формування загальнотрудових навичок і вмій, а також формування моральних знань відбито у картках-завданнях у вигляді завдань таких видів:

- 1) завдання на доконструювання окремих елементів, деталей виробів;

- 2) завдання на визначення операцій технологічного процесу виготовлення виробів, визначення інструментів і пристроїв необхідних для виконання технологічної операції;
- 3) завдання на визначення оптимальних умов організації виконання трудового завдання;
- 4) завдання на визначення основних етапів контролю якості виробів;
- 5) завдання на визначення моральних якостей, які повинні проявити учні для належного виконання трудового завдання.

З метою вдосконалення організації і керівництва навчально-виховним процесом у 5-7 класах на уроках праці був проведений аналіз змісту навчальних програм з трудового навчання для 5-7 класів, який дозволив виділити блоки близьких за характером знань, якими мають оволодіти учні, та вмінь і навичок, що формуються в 5, 6 і 7 класах. В основу виділення блоків навчального матеріалу був покладений принцип лінійності і концентризму побудови навчальної програми з трудового навчання, принцип послідовного ускладнення змісту знань, вмінь і навичок.

Зміст уроків трудового навчання ми уявили у вигляді трьох основних блоків навчального матеріалу (певних знань, умінь і навичок):

- 1- блок техніко-технологічних відомостей (відомості про основні властивості матеріалів, технологічні процеси виготовлення їх і т.ін.);
- 2- конструкторсько-технологічний блок (відомості про принципи моделювання та конструювання, про машини і механізми, верстатне обладнання, елементи графічної грамоти і т. ін.);
- 3- операційно-технологічний блок (відомості про основні операції, прийоми обробки конструкційних матеріалів та виготовлення виробів тощо).

На кожному уроці вивчався відповідний навчальний матеріал, що був віднесений до певного блоку.

У цілому це дозволило ефективно організувати процес навчання і виховання учнів на уроках праці у відповідності з конкретними навчальними і виховними завданнями, застосовувати найбільш ефективні методи і засоби навчально-виховної роботи, а також організувати процес засвоєння учнями моральних знань і розвивати моральні відносини підлітків. Розподіл уроків за блоками і використання на них дидактичних засобів наведено в табл.2.

За результатами формуючого експерименту було встановлено, що застосування розробленої методики виховання моральної свідомості на уроках праці сприяло підви-

щенню рівня її вихованості, що безумовно сприяє більш ефективному вихованню моральних якостей особистості підрастаючого покоління.

Таблиця 2.

Схема
змісту уроків і дидактичних засобів, що використовуються
на уроках трудового навчання.

(На прикладі 5 класу)

Розділ програми: Технологія обробки матеріалів - обробка деревини: 24 години (12 занять)

Назва навчально-інформаційного блоку	Номер уроку трудового навчання											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Техніко-технологічний	+											
Конструкторсько-технологічний		+ г	+ т/тз									
Операційно-технологічний				+ кзп т/тз	+ кзп т/тз	+ кзо т/тз	+ кзо т/тз	+ кзо т/тз	+ кзс т/тз	+ кзс т/тз	+ г	+ г

Умовні позначення :

+ - зміст навчального матеріалу уроку;

г - гра;

т/тз- рішення творчих технічних задач;

кзп- використання карток-завдань на формування вміння планувати діяльність;

кзо- використання карток-завдань на формування вміння організовувати діяльність;

кзс – використання карток-завдань на формування вміння контролювати діяльність.

Отримані під час дослідження результати свідчать, що цілеспрямована робота з формування моральних знань і розвитку моральних ставлень на уроках праці в експериментальних класах сприяла підвищенню рівня вихованості моральної свідомості учнів. Так, якщо в контрольних класах високий рівень вихованості моральної свідомості мали 9,1% п'ятикласників, то, завдяки використаним під час експерименту засобам, в експериментальних 5 класах його мали 12,7%, а в сьомому класі такий рівень мали вже 39,1% підлітків проти 24,3% у контрольних. Подібна тенденція спостерігається і відносно середнього рівня вихованості моральної свідомості (див. табл.3).

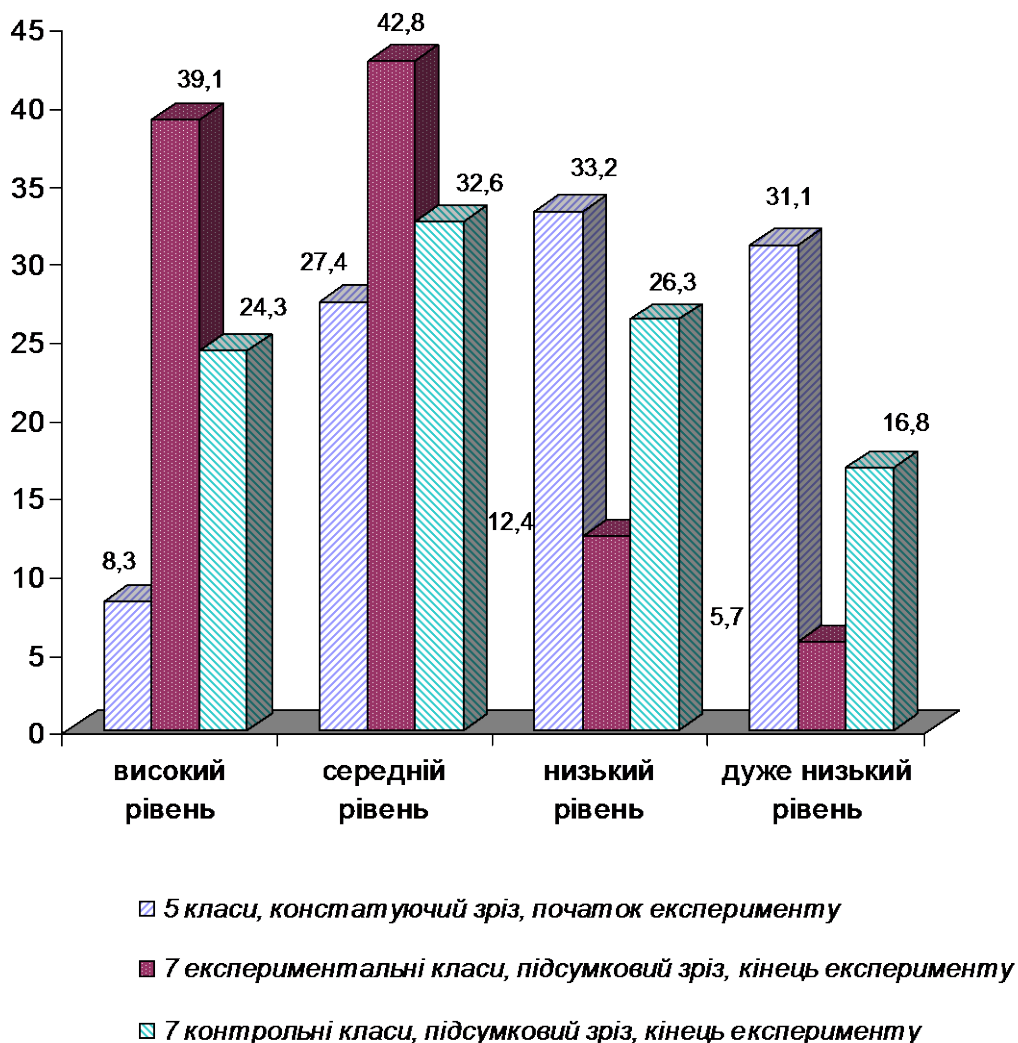
Таблиця 3.

Рівні вихованості моральної свідомості учнів 5-7
експериментальних і контрольних класів

Рівні вихованості моральної свідомості підлітків	Кількість учнів, %					
	5 клас		6 клас		7 клас	
	експ.	кон.	експ.	кон.	експ.	кон.
Високий	12,7	9,1	24,6	18,7	39,1	24,3
Середній	34,1	28,3	35,4	31,3	42,8	32,6
Низький	32,3	35,5	23,7	29,6	12,4	26,3
Дуже низький	20,1	28,1	16,3	21,4	5,7	16,8

Для експериментальних класів характерне також значне зменшення кількості учнів з низьким і дуже низьким рівнями вихованості моральної свідомості. Так, якщо на початок формуючого експерименту 31,1% п'ятикласників мали дуже низький рівень вихованості моральної свідомості, то вже за результатами контрольного зрізу в експериментальних сьомих класах цей рівень знизився до 5,7%, в той час, як в контрольних він складав 16,8%.

Співвідношення рівнів вихованості моральної свідомості підлітків на початку і після

закінчення формуючого експерименту наведені на гістограмі (рис. 2).

Рис. 2. Рівні вихованості моральної свідомості підлітків на початок і після закінчення формуючого експерименту, %.

Свідченням ефективності застосованих педагогічних умов і дидактичних засобів є те що, в учнів 5-7 експериментальних класів задоволеність уроками праці була стабільно високою (не нижче 87%), в той час, як в контрольних класах спостерігалось зниження задоволеністю трудовою діяльністю від п'ятого до сьомого класу з 83,4% до 47,8%. Про це

також свідчать результати дослідження рівня сформованості загальнотрудових вмінь і навичок в експериментальних і контрольних класах, під час виконання учнями контрольних робіт.

Якісний аналіз результатів дослідження показує, що учні сьомих класів, засвоївши узагальненні знання про загальнотрудові вміння і навички, краще оволоділи вмінням планувати технологію виготовлення виробу, організувати робоче місце, обирати необхідні засоби праці; шестикласники значно краще оволоділи вміннями організувати робоче місце, обирати засоби праці, контролювати процес і якість результатів праці. У п'ятому класі показники дещо нижче, але також має місце певне зростання.

Порівняльний аналіз результатів експериментального навчання показав, що повнота засвоєння загальнотрудових вмінь в експериментальних і контрольних класах неоднакова. Особливо відчутна відмінність у засвоєнні загальнотехнічних умінь під час виконання трудових завдань, що потребують перенесення їх в нові умови. Так, кількість учнів сьомих експериментальних і контрольних класів, які виконали трудове завдання, що потребує перенесення вміння планувати працю в нові виробничі умови, становить відповідно 47,8% і 16,4%. Учні з експериментальних класів при плануванні своєї праці, організації робочого місця, здійсненні контролю за ходом і результатом праці припустили значно менше помилок, ніж в контрольних.

Аналіз результатів, отриманих під час дослідження, дозволяє встановити тенденцію до значного зменшення кількості учнів експериментальних класів, що мають розбіжність між рівнем вихованості моральної свідомості і рівнем сформованості загальнотрудових вмінь, оскільки засвоюючи процес планування, організації і виконання трудової діяльності на уроці. учні усвідомлюють необхідність становлення певних міжособистісних стосунків.

Проведене дослідження в цілому підтвердило робочу гіпотезу і дозволило зробити такі **висновки:**

1. Виховання моральної свідомості молодших підлітків є одним з найважливіших завдань морального виховання на уроках трудового навчання, оскільки в цілому формування моральних якостей на уроках праці не можливо без здійснення роботи в цьому напрямку.
2. Спеціально організована пізнавальна діяльність учнів, яка була зорієнтована на набуття загальнотрудових, загальнотехнічних і спеціальних знань і вмінь, сприяє формуванню моральних знань і моральних ставлень, що виникають і проявляються в конкретній трудовій діяльності на уроках трудового навчання. Важливість останніх зумовлена тим, що на їх основі відбувається усвідомлення і закріплення в поведінці моральних норм, формування соціально цінних моральних якостей особистості.

3. Впровадження розробленої методики виховання моральної свідомості уможливило забезпечити більш раціональне використання уроків трудового навчання в системі морального виховання учнів, а також оцінити результати праці вчителя за кінцевими результатами, тобто за рівнем сформованості загальнотрудових вмінь і навичок та вихованості моральної свідомості школярів.
4. У процесі дослідно-експериментальної роботи з учнями в шкільних майстернях було визначено, що набуті на уроці моральні знання найбільш ефективно реалізуються у моральних ставленнях до оточуючих за умови включення підлітків у спеціально організовану навчально-трудова діяльність. Цілеспрямоване та планомірне формування загальнотрудових навичок і вмінь, впровадження само- і взаємоконтролю результатів праці, розподіл обов'язків у бригадах із врахуванням можливостей, інтересів учнів і суспільної необхідності, дозволило розвинути сумлінне і відповідальне ставлення до результатів колективної праці, формувати чуйні взаємини між підлітками як у середині бригади, так і між учнями класу в цілому.
5. Застосована блочна схема поділу навчального матеріалу з трудового навчання дала можливість ефективніше спланувати та організувати процес виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів.
6. Використання активних методів і засобів навчання (пізнавально-ігрові ситуації; ділові ігри, що моделюють не тільки виробничі відносини, але і "людські" стосунки; творчі завдання, картки-завдання) сприяло активізації розумової діяльності, як однієї із найважливіших умов розвитку моральної свідомості.
7. Впровадження у зміст уроків елементів проблемності і створення умов для колективного обговорення питань конструкції і технології виготовлення виробів, створення умов для прояву моральної культури поведінки дозволило сформувати в учнів прагнення більш свідомо ставитись до виконання своїх обов'язків як членів бригади. У цілому ж забезпечення вчителем моральної, творчої і суспільно корисної спрямованості змісту навчальної трудової діяльності сприяло підвищенню рівня вихованості моральної свідомості молодших підлітків.
8. У школярів з високим рівнем вихованості моральної свідомості більш відповідальне ставлення до виконання трудового завдання, збільшується творчий потенціал, вони краще і швидше за своїх однолітків з контрольних класів вирішували технічні проблеми, що поставали перед ними під час виконання трудового завдання, під час роботи з картками-завданнями.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів цієї складної та багатогранної проблеми. Потребують, зокрема, поглибленого вивчення питання виховання моральної свідомості учнів 8-11 класів, а саме вплив праці на становлення світоглядницького компоненту, таких

його складових як моральні переконання, ціннісні орієнтації. Особливої актуальності ці питання набувають на сучасному етапі становлення ринкових відносин. Подальшого дослідження вимагають проблема підвищення виховного потенціалу трудового навчання, його вплив на формування емоційного компоненту моральної свідомості, зокрема вплив трудового процесу на формування моральних почуттів учнів 5-7, 8-11 класів на уроках трудового навчання.

Наукова розробка цих проблем позитивно позначиться на результатах морального виховання і трудового навчання та виховання підростаючих поколінь.

Крім цього, треба зазначити, що подальшого спеціального дослідження вимагають питання виховання моральної свідомості школярів під час вивчення дисциплін природничо-математичного і гуманітарного циклів, в позакласній і позашкільній роботі

Основний зміст і результати дослідження відображені у таких публікаціях:

1. Малихін А.О. Сутність процесу виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках трудового навчання. // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім.П.Д.Осипенко (Педагогічні науки). – № 1. – 1999. –3.: ВПК “Запоріжжя”,1999. –С. 119-132.

2. Малихін А.О. Моральне виховання учнів на уроках трудового навчання // Рідна школа. –1999. – № 10. –С. 55-57.

3. Малихін А.О. Психолого-педагогічні умови впливу праці на моральний розвиток особистості // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім.П.Д.Осипенко (Педагогічні науки). – № 4. – 1999. –3.: ВПК “Запоріжжя”,1999. –С. 132-140.

4. Малихін А.О. Розвиток моральної свідомості і моральних цінностей підлітків. // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб./ За заг. ред. О.В.Сухомлинської, ред. П.Р.Ігнатенко, Р.П.Скульського. – К., 1997. – С. 182 - 184.

5. Малихін А.О. Виховання моральної свідомості в процесі навчання та виховання учнів на уроках праці // Навчально-виховний процес у вузі і школі та шляхи його розвитку і удосконалення. –Рівне, 1999. –Ч2. –С. 84-87.

АНОТАЦІЇ

Малихін А. О. Виховання моральної свідомості учнів 5-7 класів на уроках трудового навчання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання. Бердянський державний педагогічний інститут імені П.Д.Осипенко, Бердянськ, 2000.

Дисертація присвячена питанням виховання моральної свідомості учнів 5 - 7 класів на уроках трудового навчання. В роботі визначені загальні психолого-педагогічні умови впливу праці на моральний розвиток учнів, розроблена методика виховання моральної свідомості, яка передбачає формування моральних знань і виховання моральних ставлень до оточуючих під час навчально-трудової діяльності на уроках трудового навчання та застосування активних методів і спеціальних засобів навчально-виховної роботи.

Процес виховання моральної свідомості спирався на інтелектуальний розвиток учнів, який успішно відбувався за умов цілеспрямованого формування загальнотрудових навичок і вмінь та використання елементів проблемного навчання на уроках праці.

Ключові слова: моральна свідомість, моральні знання, моральні ставлення, методика виховання моральної свідомості, трудове навчання, загальнотрудові навички та вміння.

Малыхин А.А. Воспитание нравственного сознания учащихся 5-7 классов на уроках трудового обучения. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика трудового обучения. Бердянский государственный педагогический институт имени П.Д.Осипенко, Бердянск, 2000.

Диссертация посвящена вопросам воспитания нравственного сознания учащихся 5-7 классов на уроках трудового обучения.

В работе рассмотрены различные подходы к воспитанию нравственного сознания учащихся в учебно-воспитательном процессе. Уточнена структура нравственного сознания, определены основные её компоненты: когнитивный, мировоззренческий, поведенческий, эмоциональный, раскрыта их взаимосвязь. Дано научное обоснование процесса воспитания нравственного сознания на уроках трудового обучения: его цели, структуре, содержанию и формам организации.

Результаты теоретического исследования позволили определить психолого-педагогические условия влияния специально организованного труда на нравственное развитие школьников. К ним относятся: наличие общественно значимой цели трудовой деятельности, организация коллективной трудовой деятельности, творческий

характер трудовой деятельности, формирование общественно значимых мотивов поведения в процессе трудовой деятельности; формирование системы нравственных знаний, нравственных отношений в процессе трудовой деятельности, положительный эмоциональный фон трудовой деятельности.

Исследование, проведённое в ходе констатирующего эксперимента, позволило в зависимости от характера нравственных знаний и отношения учащихся к одноклассникам, к результатам труда, выделить различные уровни воспитанности нравственного сознания учащихся и определить основные направления его воспитания на уроках трудового обучения.

Процесс воспитания нравственного сознания на уроках трудового обучения опирается на интеллектуальное развитие учащихся, которое успешно осуществляется при условии целенаправленного формирования общетрудовых навыков и умений с использованием элементов проблемного обучения.

Сущность методики воспитания нравственного сознания на уроках трудового обучения состоит в том, что наряду с систематической учебно-трудовой деятельностью на уроке осуществляется целенаправленная работа учителя трудового обучения по формированию нравственных знаний и нравственных отношений учащихся в соответствии с возможностями учебного материала. Работа по воспитанию нравственного сознания осуществлялась посредством сочетания различных форм организации учебно-трудовой деятельности учащихся на уроке с применением специальных дидактических средств и разнообразных методов обучения и воспитания.

С целью совершенствования организации и руководства учебно-воспитательным процессом в 5-7 классах на уроках труда, был проведён анализ содержания учебных программ по трудовому обучению для 5-7 классов, позволивший выделить блоки близких по характеру знаний, которыми должны овладеть учащиеся, а так же умений и навыков, формирующихся на уроках труда в 5, 6 и 7 классах. Содержание уроков было представлено в виде трёх основных блоков учебного материала (определённых знаний, умений и навыков):

- 1- блок технико-технологических сведений (сведения об основных свойствах материалов, о технологических процессах их изготовления и т.п.);
- 2- конструкторско-технологический блок (сведения о принципах моделирования и конструирования, о машинах и механизмах, о станочном оборудовании, элементы графической грамоты и т. п.);
- 3- операционно-технологический блок (сведения об основных операциях, приёмы обработки конструкционных материалов и изготовления изделий и т.п.).

На каждом уроке изучался соответствующий учебный материал, который был отнесён к определённому блоку.

В целом это позволило эффективно организовать процесс обучения и воспитания учащихся на уроках труда в соответствии с конкретными образовательными и воспитательными задачами, использовать наиболее эффективные методы и средства учебно-воспитательной работы, а также организовать процесс усвоения учащимися нравственных знаний и развивать нравственные отношения подростков.

Разработаны карточки-задания, содержащие интегративные задания, направленные на формирование как общетрудовых навыков и умений, так и на формирование и закрепление нравственных знаний.

Ключевые слова: нравственное сознание, нравственные знания, нравственные отношения, методика воспитания нравственного сознания, трудовое обучение, общетрудовые навыки и умения.

Malyhin Andrey. Upbringing of moral consciousness of pupils 5-7 forms at lessons of labour. Manuscript.

Dissertation for science degree of the Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.02 – theory and methods of labour training. Berdyansk teacher's training Institute by P.D.Osipenko, Berdyansk, 2000.

The dissertation devoted to questions of upbringing of moral consciousness of pupils 5-7 forms at lessons of labour. In the work we can see general psychological-pedagogical conditions of influence on moral development of pupils, the author worked out the methods of upbringing of moral consciousness, which deals with forming moral knowledge and upbringing of moral attitude during studying-labour activity at the lesson of labour training.

The process of upbringing of moral consciousness touches upon the problem of intellectual development of pupils, which realizes under condition of forming skills and using of elements of problem teaching.

Key words: moral consciousness, moral knowledge, moral attitude, methods of upbringing of moral consciousness, labour training, labour skills.